

Dariusz Sarzała

Rola stowarzyszeń i organizacji pozarządowych we współczesnym społeczeństwie obywatelskim = The role of associations and the non-governmental organizations in contemporary civil society

Doctrina. Studia społeczno-polityczne 9, 249-262

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dariusz Sarzała

Rola stowarzyszeń i organizacji pozarządowych We współczesnym społeczeństwie obywatelskim

The role of associations and the non – governmental organizations in contemporary civil society

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest problematyka dotycząca roli jaką pełnią stowarzyszenia i inne organizacje pozarządowe we współczesnym społeczeństwie obywatelskim. Problematyka ta staje się coraz bardziej istotna z uwagi na fakt, że misja stowarzyszeń i wszelkich innych organizacji pozarządowych w związku z następującymi procesami integracyjnymi oraz postępującą globalizacją ulega ciąglemu rozszerzeniu. Ponadto w związku ze zmianą koncepcji funkcjonowania państwa polskiego, zarówno w sferze ustrojowej jak i społeczno – ekonomicznej, pojawiło się wiele nowych wyzwań dla wszelkich inicjatyw obywatelskich. Idea społeczeństwa obywatelskiego wskazuje, że w ustroju demokratycznym muszą funkcjonować wszelkiego rodzaju stowarzyszenia i inne grupy społeczne, organizowane niezależnie od państwa, gdyż tylko w taki sposób władza może być limitowana, a społeczeństwo będzie w stanie przeciwstawić się wszelkiego rodzaju rządóm autorytarnym, koterii i wąskich grup. Stowarzyszenia obywatelskie i inne organizacje pozarządowe nie tylko osłaniają jednostkę przed nadmierną władzą państwa, lecz także są miejscem wyrażania, uzgadniania i realizacji interesów różnych grup społecznych. Ludzie mogą w nich nie tylko uczyć się wzajemnego zaufania i uczestnictwa w demokracji oraz wspólnego działania, lecz także kształtować umiejętności obywatelskie.

Summary

The subject of this article is the question of the role of associations and different non – governmental organizations in contemporary civil society. These problems become more and more essential with the fact, that the mission of associations and every different non – governmental organizations in relationship with following integrated processes as well as with the progressive globalization undergoes to the continuous widening. Moreover in the relationship with change of the conception of functioning the Polish state, both in constitutional and social- economic sphere many new challenges appeared for every civil initiatives. The idea of civil society shows, that in democratic system the every kind of association and different social groups have to function, they are organized independently from the state, because only in such way the power of the state can be limited and the society will be able to oppose every kind of the authoritarian government, the coterie and different groups. The civil associations and different non – governmental organizations not only protect the individual before excessive power of the state but also they are the place of expression , coordinating and

the realization of interests of different social groups. People can learn not only mutual confidence and participation in democracy as well as common working, but also shape civil skills, too.

Słowa kluczowe: stowarzyszenia pozarządowe, organizacje pozarządowe, społeczeństwo obywatelskie, państwo demokratyczne, kapitał społeczny

Key words: non-governmental associations, non-governmental organizations, democratic society, civil society, social capital

W ostatnich latach nastąpił w Polsce bardzo widoczny renesans aktywności różnego rodzaju stowarzyszeń oraz wielu innych form organizacji społecznych¹. Sytuacja taka jest niewątpliwie rezultatem przemian ustrojowych lat dziewięćdziesiątych XX wieku, które zainicjowały powstanie nowej przestrzeni społeczno – gospodarczej, wcześniej wypełnionej przede wszystkim przez państwo. Ponadto wśród przyczyn dynamicznego wzrostu liczby stowarzyszeń i podmiotów działalności pozarządowej nie można pominąć wzrastającego zapotrzebowania społecznego, ze strony różnych grup (np. przykład bezrobotnych, zmarginalizowanych), jak również spadku zaufania do instytucji publicznych, które coraz częściej nie są w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb i oczekiwań obywateli.

Przedmiot niniejszego artykułu stanowi problematyka dotycząca roli jaką pełnią stowarzyszenia i inne organizacje pozarządowe we współczesnym społeczeństwie obywatelskim. Staje się to coraz bardziej istotne z uwagi na fakt, że misja stowarzyszeń i wszelkich innych organizacji pozarządowych w związku z następującymi procesami integracyjnymi oraz postępującą globalizacją ulega ciąglemu rozszerzeniu. Ponadto w związku ze zmianą koncepcji funkcjonowania naszego państwa, zarówno w sferze ustrojowej jak i społeczno – ekonomicznej, pojawiło się wiele nowych wyzwań dla wszelkich inicjatyw obywatelskich.

Spółeczeństwo obywatelskie – współczesna interpretacja pojęcia i jego istota

Przystępując do prezentacji podjętego problemu należy przede wszystkim rozpocząć od analizy specyfiki społeczeństwa obywatelskiego z uwzględnieniem składników konstytuujących to pojęcie. Warto również zwrócić uwagę, że coraz większa obecność tego pojęcia w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym spowodowała, że możemy mówić wprost o swoistej modzie posługiwanie się terminem społeczeństwo obywatelskie, który jest przez po-

¹ Jak wynika z danych GUS, w 2008 roku funkcjonowało w Polsce 70,9 tys. fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych (w tym 5,9 tys. fundacji). Zob. Raport Polska 2030 – wyzwania rozwojowe, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, lipiec 2009 r., s. 342 i nast., www.polska2030.pl

szczególnych jego użytkowników bardzo różnie rozumiany. W ostatnich latach dokonuje się zarówno w dyskursie politycznym, jak i kontekście teoretycznym wręcz swoisty renesans tego pojęcia².

Należy jednak pamiętać, że społeczeństwo obywatelskie nie powstało nagle, lecz jest wynikiem długoletnich procesów. Niezależnie bowiem od faktu, iż w historii istniały okresy, kiedy w ogóle nie rozpoznawano tego terminu, to jednak społeczeństwo to posiada bardzo długą historię. Wpływ na jego kształtowanie miał zarówno indywidualny rozwój świadomości ludzkiej, pozwalającej każdej jednostce uważać się za pełnowartościowego członka wspólnoty, uczestniczącego w jej formowaniu jak i rozwój instytucji politycznych państwa, gwarantujących suwerenność narodu i jego demokratycznej kontroli nad władzą. Dlatego można stwierdzić, iż społeczeństwo obywatelskie, wprowadzie nie w takiej formie jak współczesna, istniało już odkąd zaczęły się pojawiać organizmy państwowe³.

Przeprowadzenie jednak wnikliwej analizy dotyczącej historii i rozwoju idei społeczeństwa obywatelskiego, a zwłaszcza podstawowych jego wymiarów, poziomów i pojęć poczynawszy od czasów starożytnych do współczesnych oraz szersze przedstawienie ujęć prezentowanych przez znanych myślicieli np. A. Gramsciego, J. Habermasa, R. Putnama wymaga pogłębionych syntetyzujących studiów i refleksji, które przekraczają ramy niniejszego opracowania. W związku z tym skoncentrowano się na przedstawieniu najbardziej charakterystycznych cech społeczeństwa obywatelskiego w jego obecnym rozumieniu z jednoczesnym nawiązaniem do głównych poglądów na ten temat prezentowanych przez znanych myślicieli zajmujących się tą problematyką.

Jak wcześniej wspomniano, historia idei społeczeństwa obywatelskiego, swymi korzeniami sięga okresu starożytności i wskazuje na jej wieloznaczny charakter oraz odmienność interpretacji tego pojęcia. Niektórzy znani badacze tej problematyki podkreślają, że społeczeństwo obywatelskie:

nie jest ani kategorią samoistną, ani pierwotną, funkcjonuje bowiem od początku w nierozdzielalnym zespoleniu z takimi wyprzedzającymi, bądź co najmniej wiążącymi go logicznie pojęciami, jak władza, państwo, rodzina, własność, gospodarka, wolność, grupa społeczna czy wspólnota. Jest ponadto kategorią abstrakcyjną, którą każdorazowo wypełnia różną treścią empiryczną i ożywia dopiero dany kontekst historyczny⁴.

Wielość istniejących ujęć społeczeństwa obywatelskiego sprawia, że trudno odnaleźć jedną, wiodącą definicję tego złożonego, jak podkreślają przedstawiciele

² Ł. Scheffs, *Współczesne społeczeństwo obywatelskie*, <http://politeja.pl/2009/06/wspolczesne-spolesczenstwo-obywatelskie>

³ M. Witkowska, A. Wierzbicki (red.), *Społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 2005, s. 16.

⁴ A. Lipski, *Mity i rzeczywistość społeczeństwa obywatelskiego*, w: A. Czech (red.), *Stowarzyszenia i towarzystwa a społeczeństwo obywatelskie, życie gospodarcze i przestrzeń społeczna*, Katowice 2008, s. 12.

wielu dyscyplin naukowych, niezwykle interesującego zjawiska, które jest szczególnie charakterystyczne dla współczesnej demokracji. Niemniej można stwierdzić, że współczesna formuła społeczeństwa obywatelskiego, niezależnie od zróżnicowanych kontekstów interpretacyjnych i często doktrynalnych obejmuje dwa obszary zjawisk społecznych. Pierwszy z nich tworzy obywatelska aktywność grupowa, w tym przede wszystkim działalność organizacji pozarządowych, wspólnot lokalnych i samorządowych, nieformalnych grup oraz ruchów społecznych wypełniająca przestrzeń między jednostką a społeczeństwem oraz między obywatelem a państwem. Natomiast drugi obszar konstituuje świadomość obywatelska, która wpływa na kształtowanie więzi społecznego zaufania i współpracy na rzecz dobra powszechnego.

Podkreśla się również, że społeczeństwo obywatelskie to takie, w którym wszyscy obywatele są upodmiotowieni w sferze społecznej, politycznej i gospodarczej⁵ oraz cechuje się pokojowym współistnieniem różnych perspektyw i wartości, rządami prawa, autonomią instytucji gospodarczych, opartych na prywatnej własności i dowolnych umowach oraz swobody stowarzyszania się⁶.

Wśród najbardziej rozbudowanych i najdokładniej ujęć przedstawiających istotę społeczeństwa obywatelskiego warto przytoczyć definicję sformułowaną Philippe C. Schmittera, w której jest ono rozumiane jako „zespół lub system samoorganizujących się grup pośrednich:

- 1) relatywnie niezależnych tak od władz publicznych jak i prywatnych jednostek produkujących i reprodukcyjnych, czyli firm i gospodarstw domowych,
- 2) zdolnych do ustalania i podejmowania działań zbiorowych w celu obrony lub promocji własnych interesów i wartości,
- 3) nie dążących do zastąpienia instytucji państwowych i prywatnych producentów ani też nie starają się przejąć odpowiedzialności za rządzenie całą sferą publiczną,
- 4) zgadzających się działać w ramach uprzednio ustalonych cywilnych reguł nakazujących wzajemny szacunek”⁷.

Na podstawie przeprowadzonej dotychczas analizy możemy podzielić pogląd Hegla, który twierdził, iż społeczeństwo obywatelskie zajmuje w strukturze społeczeństwa obszar pomiędzy najniższym poziomem, tworzonym przez jednostki i ich interakcje, a poziomem najwyższym, zarezerwowanym

⁵ B. Sztumska, *Spoleczeństwo obywatelskie w procesie globalizacji*, w: S. Partyka (red.), *Strategia rozwoju społecznej gospodarki rynkowej w Polsce*, Lublin 2002, s. 83 – 87.

⁶ E. Wysocka, *Samorządność a społeczeństwo obywatelskie w Polsce*, w: B. Goryńska-Bittner, J. Stępień (red.), *Spoleczeństwo obywatelskie w procesie integracji europejskiej*, Poznań 2002, s. 167.

⁷ N. Guilhot, Ph. C. Schmitter – *Od transformacji do konsolidacji. Retrospektywny przegląd studiów przypadków demokratyzacji*, tłum. A. Owczarż, w: *III RP – dwadzieścia lat doświadczeń*, „Dialogi Polityczne”, Nr 11, Toruń 2009.

dla państwa⁸. Warto jednocześnie podkreślić, że Georg Hegel, był pierwszym myślicielem, który ukazał termin społeczeństwo obywatelskie w nowy sposób jako wyraz wzajemnych relacji między państwem, a społeczeństwem i zaznaczył, że „obywatel nie kieruje się wyłącznie wąskim egoistycznym interesem, lecz także – poprzez zapośredniczenie celów ogólnych – interesem ogólnospołecznym⁹”.

W literaturze przedmiotu społeczeństwo obywatelskie najczęściej jest jednak rozumiane jako:

sfera dobrowolnych stowarzyszeń, organizacji, ruchów, przedsięwzięć, które kreują więzi zaufania i solidarności, służąc realizacji wielorakich celów wspólnych. Jest to przestrzeń obywatelska będąca miejscem współdziałania z innymi – sferą relacji ludzi, którzy dzięki podzielanym wartościom i postawom chętnie angażują się w działalność związaną z podejmowaniem odpowiedzialności za wspólne sprawy¹⁰.

Wskazuje się także, iż

społeczeństwo obywatelskie jest społeczeństwem wzajemnych relacji pomiędzy sektorami i pomiędzy nimi a obywatelami, w którym wszyscy są aktywnie zaangażowani w sprawy publiczne, (...) i gdzie każdy z osobna i wszyscy razem włączają się w pracę dla dobra publicznego¹¹.

Wskazuje się jednocześnie, że:

we wzorcowym społeczeństwie obywatelskim występuje obfitość kapitału społecznego, czyli zaufania, zasad postępowania i woli współpracy. W społeczeństwie obywatelskim ludzie sobie ufają i zrzeczają się w celu realizacji zbiorowych celów. Jednostki są prawdziwymi obywatelami, to znaczki interesują się sprawami publicznymi i zależy im na pomyślności całej wspólnoty. W swoim postępowaniu do pewnego stopnia kierują się duchem publicznym¹².

⁸ J. Lipiec, *Społeczeństwo obywatelskie – analiza esencjalna*, w: B. Goryńska-Bittner, J. Stępień (red.), *Społeczeństwo obywatelskie w procesie integracji europejskiej...*, s. 19.

⁹ K. Dziubka, *Społeczeństwo obywatelskie: wybrane aspekty, ewolucja pojęcia*, w: A. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, t. II, Wrocław 2000, s. 39.

¹⁰ D. Pietrzyk-Reeves, *Filozoficzne źródła idei społeczeństwa obywatelskiego*, www.pozYTEK.gov.pl/Esej, *Społeczeństwo...*, 23 marca 2009 r.

¹¹ L. M. Salamon, *The Third Sector and Volunteering in Global Perspective*, Amsterdam, The Netherlands, January 15, 2001, s. 25; www.ccs.jhu.edu/pdfs/..., 17 czerwca 2009 r.

¹² L. Diamond, *Szanse demokracji, „Europa”*, luty 2008 r.

Spółeczeństwo obywatelskie a kapitał społeczny

W kontekście dotychczasowej analizy nie można pominąć faktu, że ważną rolę w rozumieniu społeczeństwa obywatelskiego pełni pojęcie kapitału społecznego, który najogólniej ujmując, odnosi się do więzi między ludźmi oraz relacji międzyludzkich i oznacza umiejętność współdziałania. Wśród najczęściej powtarzających się kluczowych elementów definicji kapitału społecznego wymieniane są takie jak: sieć i/lub normy społeczne. Ponadto większość badaczy zajmujących się tą problematyką wskazuje także na „zaufanie” jako dodatkowy element kapitału społecznego¹³.

Należy jednak podkreślić, że pojęcie kapitału społecznego to nowy termin nieposiadający jeszcze precyzyjnie wypracowanej definicji. Najczęściej wskazuje się zarówno na węższe jak i szersze jego rozumienie tego terminu. W węższym jego rozumieniu akcentuje się przede wszystkim rolę kapitału społecznego jako dobra prywatnego lub rodziny, które osoba może wykorzystać do realizacji swych indywidualnych celów. W związku z tym pojęcie to odnosi się do zasobów: informacji, wartości, wsparcia, które są możliwe do osiągnięcia w wyniku nawiązania relacji z innymi ludźmi. Wyraźnie nawiązuje to do rozumienia tego pojęcia przez J. Colemanai P. Bourdieu, który kapitał społeczny definiował jako:

zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie związane są z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków wspartych na wzajemnej znajomości i uznaniu – lub inaczej mówiąc z członkostwem w grupie – która dostarcza każdemu ze swych członków wsparcia w postaci kapitału posiadanego przez kolektyw, wiarygodności, która daje im dostęp do kredytu w najszerszym sensie tego słow¹⁴.

Według Bourdieu, kapitał społeczny oznacza liczbę znajomych, posiadanych przez daną jednostkę. Istotne jest także jacy są to znajomi, zgodnie z zasadą: „nieważne co wiesz, ważne kogo znasz”. Autor ten kapitał społeczny postrzega zatem jako indywidualne inwestycje w sieci związków społecznych wskazując jednocześnie, że stanowi on dobro prywatne, a nie publiczne oraz może owocować kapitałem kulturowym, zamożnością, bądź też „kapitałem symbolicznym”, w postaci oznak statusu społecznego i stanowi zasadniczy wyznacznik pozycji społecznej jednostki.

Natomiast w szerszym ujęciu kapitału społecznego wskazuje się głównie na jego zasięg i charakter zaangażowania poszczególnych osób w nieformalne sieci i formalne organizacje. Kapitał społeczny w szerszym ujęciu wiąże

¹³ M. Janoś-Kresło, *Organizacje pozarządowe jako element społeczeństwa obywatelskiego*, „Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów”, Zeszyt Naukowy 106, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie 2011.

¹⁴P. Bourdieu *The Forms of Capital*, w: *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, J. Richardson (ed.), New York 1986.

się więc z interakcjami (np. w społeczności lokalnej) i może odgrywać istotną rolę zarówno w rozwiązywaniu problemów społecznych, jak i mieć pozytywny wpływ na bardziej efektywne funkcjonowanie instytucji lokalnych. Szersze ujęcie kapitału społecznego zbiega się z ujęciami R. Putnama i F. Fukuyamy¹⁵. Według Roberta Putnama kapitał społeczny jest zjawiskiem kulturowym i obejmuje obywatelskie nastawienie członków społeczeństwa, normy społeczne wspierające działania wspólne oraz zaufanie interpersonalne i zaufanie obywateli do instytucji publicznych. Putnama interesowały bowiem duże społeczności, ponieważ twierdził, że chociaż relacje na poziomie większych struktur są słabsze, to jednak oddziałują one bardziej na wzrost gospodarczy niż w przypadku silnych relacji mających miejsce w małych społecznościach¹⁶. Putnam zaproponował jedną z podstawowych definicji kapitału społecznego w swej pracy: *Bowling Alone: America's Declining Social Capital* (1995), której treść brzmi następująco: „Kapitał społeczny to te cechy organizacji społecznych, takich jak sieci (układy) jednostek lub gospodarstw domowych oraz powiązanych z nimi norm i wartości, które kreują efekty zewnętrzne dla całej wspólnoty”¹⁷. Wśród ważnych cech kapitału społecznego badacz ten wymienia zaufanie i wspólne wartości, jakie prezentują członkowie danej społeczności. Należy jednak pamiętać, że nie wystarczy to do powstawania kapitału społecznego, gdyż na jego zasobność i zaangażowanie obywatelskie wskazują przede wszystkim oddolne inicjatywy samoorganizowania się członków danej społeczności. W przypadku więc kiedy jednostki o podobnych cnotach obywatelskich spotykają się i nawiązują relacje, następuje wtedy dodatkowa wspólna jakość, korzystna dla wszystkich członków społeczności, a kapitał społeczny staje się dobrem wspólnym i publicznym.

Ponadto Putnam dostrzega w kapitale społecznym dwa rodzaje więzi: *inkluzywne* i *ekskluzywne*. Pierwsze z nich (*inkluzywne*) nakierowane są do wewnątrz i pozwalają na wzmacnianie wykluczanych społeczności oraz grup homogenicznych, np. etnicznych organizacji bratniej pomocy. Przypominają one więzi, istniejące w rodzinie lub innych homogenicznych grupach i wzbogacają ludzi w wartości oraz idee ważne dla małych kręgów społecznych, które zamykają się na konkurencyjne wizje ładu kulturowego. Więzy inkluzywne tworzą tzw. *społeczny kapitał inkluzywny*.

Natomiast więzi ekskluzywne ukierunkowane są na zewnątrz, łączą różnorodności i pozwalają na wykorzystywanie zewnętrznych aktywów i roz-

¹⁵ M. Theiss, *Czy kapitał społeczny może być kategorią polityki społecznej?*, w: L. Frąckiewicz, A. Rączaszka (red.), *Kapitał społeczny*, Katowice 2004, s. 12.

¹⁶ K. Sierocińska, *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy*, „Studia Ekonomiczne”, 1 Economic Studies nr 1 (LXVIII) 2011, s. 70.

¹⁷ Cyt. za B. Pogonowska, *Kapitał społeczny – próba rekonstrukcji kategorii pojęciowej*, w: H. Januszek (red.), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Poznań 2004, s.16.

przestrzanianych informacji, tworząc *społeczny kapitał ekskluzywny*. Więzy te powstają w grupach heterogenicznych, łączących ludzi z różnych zinstytucjonalizowanych struktur (np. znajomych, sąsiadów)¹⁸.

Natomiast różnicę pomiędzy kapitałem społecznym inkluzywnym a ekskluzywnym Putnam określił w następujący sposób:

[...] inkluzywny „kapitał społeczny jest (...) dobry do „przetrwania”, ale (...) [ekskluzywny] kapitał społeczny jest istotny dla »robienia postępów«¹⁹.

Z kolei łączenie kapitału społecznego z zaangażowaniem obywatelskim Putnam postrzegał w sposób następujący: ci,

[...] którzy należą do formalnych i nieformalnych sieci społecznych, są bardziej skłonni poświęcić swój czas i pieniądze w dobrej intencji, niż ci, którzy funkcjonują w izolacji społecznej. Z tych powodów altruizm [wolontariat, uczciwość itp. – K.S.] (...) jest ważnym objawem pozwalającym zdiagnozować obecność kapitału społecznego²⁰.

Należy także podkreślić, iż badania Putnama dowodzą, że kapitał społeczny buduje się w długim horyzoncie historycznym i posiada charakter dobra publicznego – nie stanowi własności czy cechy poszczególnych obywateli.

Podobnie jak Putnam, kapitał społeczny definiuje Francis Fukuyama, stwierdzając, że to „zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy i umożliwiających im skuteczne współdziałanie”²¹

Fukuyama kapitał społeczny uważa za atrybut jedynie stabilnych społeczności, w których istnieje trwały system polityczny i prawny podkreślając, iż przestrzeganie wspólnych norm i wartości stwarza pole dla zaufania, a „zaufanie działa niczym smar, który zwiększa wydajność funkcjonowania każdej grupy lub instytucji”²². W związku z tym, żeby budować prawidłowe relacje społeczne, trzeba wzmacniać m.in. takie cnoty etyczne, jak: prawdomówność, wywiązywanie się z obowiązków i wzajemność w stosunkach z innymi.

Według Fukuyamy, wysoki poziom kapitału społecznego wiąże się ściśle z funkcjonowaniem zdrowego państwa obywatelskiego oraz tworzeniem grup oraz stowarzyszeń, które wypełniają przestrzeń pomiędzy państwem a rodziną.

¹⁸ Jak zaznacza K. Sierocińska (...), „istnienie tych więzi oznacza otwartość ludzi na powstanie relacji między zróżnicowanymi kategoriami społecznymi, pomimo różnic wyznawanych wartości i odmiennych zakorzenień życiowych. Są to słabe więzi pod względem emocjonalnym, jednak mogą spełniać ważną rolę np. w procesie zmian sytuacji życiowej”. K. Sierocińska, *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy...*, s. 71.

¹⁹ R.D. Putnam, *Samotna gra w kregle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 2008, s. 41.

²⁰ Ibidem, s. 197.

²¹ F. Fukuyama, *Kapitał społeczny*, w: L.E. Harrison, S.P. Huntington (red.), *Kultura ma znaczenie*, Kraków 2003, s. 169.

²² Ibidem, s. 169.

Natomiast brak kapitału społecznego prowadzi do powstawania licznych dysfunkcji społecznych (np. korupcji, terroryzmu itd.) oraz może powodować obniżanie rozwoju gospodarczego państwa²³. Ponadto jak podkreśla Fukuyama niezależnie od tego, że każde społeczeństwo posiada określony zasób kapitału społecznego, to i tak jedne społeczeństwa od innych rozróżnia „promień zaufania”, tworzący się wokół określonych środowisk.

Chodzi o to, że normy współdziałania, takie jak uczciwość i wzajemność w relacjach międzyludzkich, mogą być podzielane jedynie przez ograniczone grupy ludzi i nie obejmują pozostałych członków tego samego społeczeństwa. Rodzina to pierwsze i bardzo istotne źródło kapitału społecznego na całym świecie. (...) Czasami zaufanie wewnątrz rodziny i poza nią pozostaje w stosunku odwrotnie proporcjonalnym: kiedy jeden element jest silny, drugi zazwyczaj słabnie²⁴.

Wśród innych definicji, można również wskazać na próbę objaśnienia pojęcia kapitału społecznego przez badaczy związanych z Bankiem Światowym, którzy określili go jako: „instytucje, związki, postawy i wartości, które kierują relacjami między ludźmi i przyczyniają się do wzrostu ekonomicznego i społecznego” obywateli²⁵. Jak podkreśla K. Sierocińska cechą charakterystyczną tej definicji stanowi włączenie instytucji (pojętych szeroko; formalnych i nieformalnych) jako ważnego składnika kapitału społecznego kształtującego społeczno-gospodarczy wzrost.

Warto jednocześnie zaznaczyć, że pomimo faktu, iż węższe ujęcie kapitału społecznego najczęściej odnosi się do jednostek, a szersze stosuje się w stosunku do grup społecznych, to jednak akcentowane są trzy elementy wspólne składowe kapitału społecznego takie jak: więzi i sieci społeczne, normy współdziałania i wzory realizowania w danym układzie interesów, zwyczaje i obyczaje współdziałania, zaufanie społeczne²⁶.

Niezależnie jednak od przyjmowanego rozumienia kapitału społecznego, wskazuje się na jego sens zawierający się w tworzeniu dobra wspólnego, którego podstawowym atrybutem jest akumulowanie zasobów płynącego strumienia korzyści oraz podkreśla się, że główną funkcję kapitału stanowi zmniejszenie niepewności w życiu społecznym i gospodarczym²⁷. Istnieje także powszechna zgoda, co do tego, że kapitał społeczny ułatwia uzyskiwanie wzajemnych korzyści we wspólnym (zbiorowym) działaniu. Ponadto warto podkreślić, że istotnym probierzem kapitału społecznego jest charakter aktywności obywatelskiej, która stanowi z kolei klucz do rozumienia społeczeń-

²³ K. Sierocińska, *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy...*, s. 71.

²⁴ F. Fukuyama *Kapitał społeczny...*, s. 170.

²⁵ World Bank, *Understanding and Measuring Social Capital: a Multidisciplinary Tool for Practitioners*, t. I, 2002, s. 2.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ A. Matysiak, *Źródła kapitału społecznego*, Wrocław 1999, s. 62.

stwa obywatelskiego, jego instytucji oraz charakteru podejmowanych w jego przestrzeni działań.

Spółeczeństwo obywatelskie jako obszar aktywności stowarzyszeń i innych organizacji pozarządowych

Przeprowadzona dotychczas analiza wskazuje, że społeczeństwo obywatelskie możemy zatem określić jako przestrzeń działania instytucji, organizacji, grup społecznych i jednostek, rozciągającą się pomiędzy rodziną, państwem i rynkiem, w której ludzie podejmują wolną debatę na temat wartości składających się na wspólne dobro oraz dobrowolnie współdziałają ze sobą na rzecz realizacji wspólnych interesów²⁸. Społeczeństwo to tworzy więc „tkanka” dobrowolnych stowarzyszeń, ruchów społecznych, organizacji pozarządowych, związków zawodowych, partii politycznych, grupy interesu, a także samorządów, zrzeszeń, komitetów, rad oraz różnych innych związków społecznych i kontaktów, która wypełnia przestrzeń pomiędzy jednostką a państwem. Istota społeczeństwa obywatelskiego wyraża się zatem w powszechności zrzeszania się obywateli, którzy wstępują dobrowolnie do wymienionych instytucji.

Podobnie społeczeństwo obywatelskie postrzega Edmund Wnuk-Lipiński, wskazując, że stanowi ono ogół niepaństwowych instytucji, organizacji oraz stowarzyszeń cywilnych działających w sferze publicznej, a więc struktur względnie autonomicznych wobec państwa, powstających oddolnie i charakteryzujących się na ogół dobrowolnym uczestnictwem swoich członków²⁹.

Społeczeństwo obywatelskie tworzą zatem zinstytucjonalizowane inicjatywy obywatelskie (określane tzw. trzecim sektorem), które nie mają na celu zdobycia władzy, czy uczestniczenia w grze politycznej, lecz zadaniem ich jest rozwiązywanie problemów społecznych, z którymi państwo sobie nie radzi lub też nie uczestniczy w ich rozwiązywaniu. Nie kieruje się ono prywatnym interesem, lecz pełni raczej rolę pośrednika pomiędzy sferą publiczną a prywatną³⁰ i stanowi przestrzeń, w obrębie której podejmowane są działania wspólnotowe nastawione na zysk finansowy. Można więc to określić jako pewien „typ społeczeństwa”, cechujący się zdolnością aktywnej samoorganizacji jego członków dla realizacji określonych celów niezależnie od państwowych impulsów, która jest możliwa dzięki określonym rozwiązaniom formalnym, instytucjom, procedurom oraz postawom.

Strukturę analityczną społeczeństwa obywatelskiego rozumianego jako obszar funkcjonowania stowarzyszeń i innych instytucji obywatelskich dość

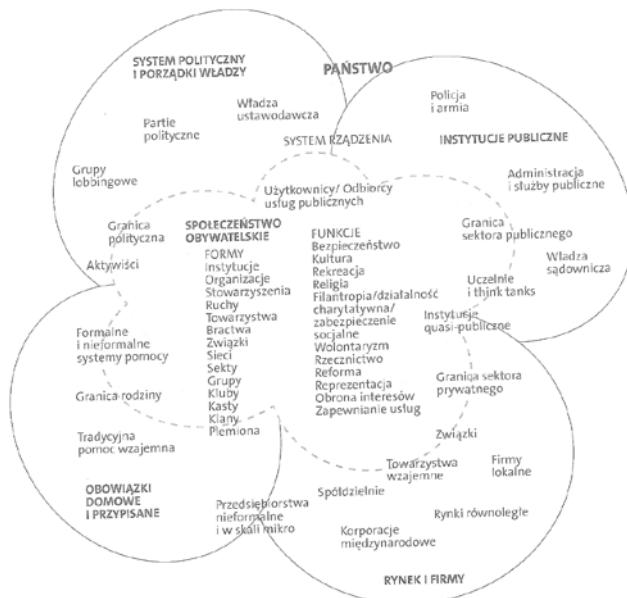
²⁸ P. Frączak M. Rogaczewska, J. Wygnański, *Głos w dyskusji na temat wizji rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, Warszawa 2005.

²⁹ E. Wnuk-Lipiński: *Socjologia życia publicznego*, Warszawa, 2005, s. 119.

³⁰ <http://www.legislacjon.pl/index.php/ustawodawstwo/udzialobywateliorganizacji>

precyzyjnie przedstawia Alan Fowler, która została przedstawiona w postaci zamieszczonego poniżej schematu autorstwa wymienionego badacza.

Rysunek 1. Elementy składowe oraz granice społeczeństwa obywatelskiego wg A. Fowlera³¹

Jak wskazuje Alan Fowler: „Różnorodność celów, skala horyzontalna i natężenie relacji w życiu stowarzyszeniowym wyznaczają szerokość obszaru obywatelskiego. Jego głębokość zależy od liczby i złożoności powiązań pomiędzy czterema głównymi granicami obszaru obywatelskiego, do których zalicza: rodzinę, politykę, rozumianą jako proces władczy, sektor publiczny, rynek oraz firmy”³².

W każdym współczesnym społeczeństwie obywatelskim o ukonstytuowanej demokracji funkcjonują trzy sektory³³: 1) państwowy lub publiczny, który spełnia funkcję redystrybucji dóbr, dokonywanej według określonych kryteriów, w oparciu o zasadę egalitaryzmu, czyli równości oraz zasadę bezpieczeństwa, 2) biznes i przedsiębiorczość – stanowiący sferę prywatną, opartą na produkcji, zaspokajającej potrzeby materialne, działającej zarobkowo, 3) sfera socjalna lub społeczna, zajmująca się zaspokajaniem potrzeb osobistych ludzi zgodnie z wartościami i zasadami moralnymi. Motywem dla tej sfery

³¹ A. Fowler, *Ekonomia społeczna na Południu w kontekście społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów*, Warszawa 2006 s. 52.

³² Tamże, s. 42 i nast.

³³ M. Szewczyk, *Instytucjonalnie uwarunkowane lokalne aspekty subsydiarności*, http://9_Marcin%20Szewczyk_Instytucjonalnie.pdf, z dnia 9.11.2006, s. 196.

działań jest dobro wspólne i solidaryzm społeczny³⁴, które są budowane przez formalne lub nieformalne grupy, podejmujące działalność społeczną.

Trzeci sektor tworzą zatem podmioty o różnych formach organizacyjnych i stopniu sformalizowania. Grupy te nienastawione na zysk, w związku z czym często nazywane są organizacjami pozarządowymi lub *non-profit*³⁵. Sektor ten pomimo, że zależy od państwa, to jednak wiąże się z nim nierozdzielnie, gdyż prowadząc specyficznego rodzaju działalność wyręczają niejako państwo od obowiązku świadczenia przez niego oczekiwanych działań zaspokajających potrzeby społeczeństwa³⁶.

Stowarzyszenia i wszelkie inne organizacje pozarządowe działające w trzecim sektorze³⁷ stanowią więc tkankę łączną systemu demokratycznego spełniającą znaczącą rolę w procesie zaspokajania potrzeb społecznych. Wśród zadań najczęściej przypisywanych tym organizacjom wymienia się:

- o zaspokajanie potrzeb indywidualnych i społecznych w niewielkiej grupie, w szczególnej atmosferze życzliwości i solidarności,
- o przyjęcie czynnej postawy obywatelskiej w zakresie spraw tzw. ludzkich i lokalnych, a wymagających realizacji w poczuciu dobra wspólnego,
- o propagowanie pluralizmu i różnorodności życia społecznego,

³⁴ Ibidem.

³⁵ Wraz z dynamicznym wzrostem liczby różnego rodzaju stowarzyszeń, fundacji oraz wielu innych inicjatyw społecznych, zaczęto posługiwać się nową terminologią w związku z czym poza używanym dotychczas terminem „organizacje społeczne”, coraz większa popularność zdobyły określenia jak organizacje pozarządowe, sektor non-profit, a także trzeci sektor. Terminy te akcentują niezależność tych organizacji od administracji państwowej (rządu) oraz brak ich nastawienia na zysk (non-profit). Natomiast nazwa instytucje pożytku publicznego, sygnalizuje, że ich działalność podejmowana jest dla szeroko rozumianego dobra publicznego np. w sferze ochrony zdrowia, edukacji, pomocy społecznej, promocji różnych inicjatyw. Z kolei termin III sektor, wskazuje na odrębność sektora instytucji pożytku publicznego od sektora państwowego, a także sektora prywatnego. A. Niewiadomska, *Finansowanie sektora organizacji pozarządowych w Polsce*, [w:] M. Fic (red.), *Funkcjonowanie instytucji non-profit w oparciu o normy i standardy Unii Europejskiej*, Nowa Ruda 2005, s. 60.

³⁶ E. Śnieżek-Strój, *Spółczesność obywatelskie w Polsce. Rzeczywistość czy fikcja?*, ZNZE WSiZ, 3/2007 (5), s. 29-26.

³⁷ W literaturze przedmiotu coraz większą popularność zyskuje i jest coraz częściej stosowany skrót NGO (*Non Governmental Organization*) - organizacja pozarządowa. Prawna definicja organizacji pozarządowej w polskim ustawodawstwie znajduje się w ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 24 kwietnia 2003 roku. Zgodnie z art. 3. ust. 2 tej ustawy organizacjami pozarządowymi są: 1) nie będące jednostkami sektora finansów publicznych w rozumieniu ustawy o finansach publicznych, 2) nie działające w celu osiągnięcia zysku - osoby prawne lub jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej, którym odrębna ustawa przyznaje zdolność prawną, w tym fundacje i stowarzyszenia, z zastrzeżeniem ust.

- o tworzenie sektora realizacji zadań indywidualnych i społecznych, alternatywnych wobec rządowego,
- o stworzenie mechanizmów współudziału społecznego w podejmowaniu decyzji dotyczących różnych problemów i poziomu funkcjonowania nowoczesnego społeczeństwa³⁸.

W wyniku prowadzonej analizy warto podkreślić, że działalność stowarzyszeń i innych współczesnych organizacji pozarządowych stanowi wyraz dojrzałości społeczeństwa obywatelskiego i stanowi przestrzeń dla swobodnego zrzeszania się obywateli. Należy jednocześnie zaznaczyć, że działalność stowarzyszeń i innych organizacji pozarządowych pozwala artykułować i harmonizować interesy – w ramach uznawanych reguł – oraz przysposabiać do uprawiania polityki³⁹.

Nie można także zapominać, że głównym atutem społeczeństwa obywatelskiego jest samorealizujący się człowiek – obywatel autonomiczny, akceptujący, szukający uznania u innych, biorący czynny udział w różnych formach działalności ekonomicznej, kulturalnej, domowej oraz stowarzyszeniowej, które powstają w lokalnym środowisku, nieograniczonym żadnymi naciskami władzy państwowej⁴⁰.

³⁸ A. Niewiadomska, *Finansowanie sektora organizacji pozarządowych w Polsce...*, s. 61.

³⁹ W. Skrzydło, M. Chmaj (red.), *Encyklopedia politologii*, t. 2, *Ustroje państwowe*, Kraków 2000.

⁴⁰ Warto jednocześnie podkreślić, że „(...) pomimo tego, iż koncepcja społeczeństwa obywatelskiego, wraz z ideą przenoszenia części obowiązków państwa, instytucjom „bliższym obywatelowi”, jest w krajach zachodnich sprawdzonym i skutecznym rozwiązaniem, w Polsce pozostaje nadal nie pozbawiona kontrowersji. Sytuacja taka spowodowana jest wieloma czynnikami. Organizacje pozarządowe, często postrzegane są jedynie jako konsumenci środków publicznych, lub organizacje, które pod parasolem realizacji celów statutowych, dążą do realizacji partykularnych interesów wąskich grup społecznych, niekoniecznie powiązanych z tzw. pożytkiem publicznym. Dodatkowo, instytucjom non-profit również często nie są przychylnie struktury państwowe, które upatrują w organizacjach pozarządowych, konkurencji dla koncepcji systemu społecznego zgodnego z aktualnie obowiązującym nurtem politycznym. Problemy funkcjonowania organizacji pozarządowych, pogłębiają również bariery natury legislacyjnej oraz ograniczone możliwości pozyskiwania środków finansowych na realizację statutowych działań. Na tym polu dochodzi często do konfliktów na linii organizacje pozarządowe – administracja państwowa. Przedstawiciele trzeciego sektora, zarzucają urzędowi nadmierną biurokratyzację oraz nieumiejętność spojrzenia na cele realizowane przez NGO z szerszej perspektywy. Z drugiej strony, organizacje pozarządowe postrzegane są przez organy administracji państwowej oraz fundatorów środków pieniężnych, jako organizacje o zbyt niskim poziomie profesjonalizacji oraz formalizacji prowadzonych działań, co stawia je w świetle partnera mało wiarygodnego”. M. Tyrakowski, *Rola organizacji pozarządowych w rozwiązywaniu problemów społecznych*, ZNZE WSiLiZ, 2/2007 (4), s. 173-174.

Spółceństwo obywatelskie można nawet utożsamić ze stowarzyszeniami i innymi organizacjami, które działają niezależnie od państwa i rynku, w celu realizowania i promowania zróżnicowanych interesów społecznych i stanowią swoisty łącznik pomiędzy jednostką a społeczeństwem, obywatelem a państwem oraz są kanwą zarówno niezależnego od państwa rozwoju obywateli jak i kształtowania demokracji.

Konkluzje

Reasumując dotychczasowe rozważania możemy stwierdzić, że działalność i stopień aktywności organizacji pozarządowych w różnych sferach życia społecznego stanowi niewątpliwie podstawę i warunek funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Idea takiego społeczeństwa wskazuje bowiem, że w ustroju demokratycznym muszą funkcjonować wszelkiego rodzaju stowarzyszenia i inne grupy społeczne, organizowane niezależnie od państwa, gdyż tylko w taki sposób władza może być limitowana, a społeczeństwo będzie mogło przeciwstawić się wszelkiego rodzaju rządowi autorytarnym, koterii i wąskich grup.

Stowarzyszenia obywatelskie i inne organizacje pozarządowe nie tylko osłaniają jednostkę przed nadmierną władzą państwa, lecz także są miejscem wyrażania, uzgadniania i realizacji interesów różnych grup społecznych. Ludzie mogą w nich nie tylko uczyć się wzajemnego zaufania i uczestnictwa w demokracji oraz wspólnego działania, lecz również kształtować umiejętności obywatelskie.

Zadania organizacji pozarządowych koncentrują przede wszystkim wokół zaspokajania potrzeb społecznych i indywidualnych, kształtowania czynnej postawy obywatelskiej, tworzenia tzw. trzeciego sektora realizującego zadania, którym mało uwagi poświęca się w sektorze publicznym, a także tworzenia mechanizmów współdziałania społeczeństwa i państwa niezbędnych w rozwiązywaniu różnego rodzaju problemów dotyczących wszystkich grup społecznych⁴¹.

Należy ponadto podkreślić, że zarówno stowarzyszenia jak i inne współczesne organizacje pozarządowe stanowią jeden z podstawowych warunków istnienia społeczeństwa obywatelskiego, a od ich potencjału ludzkiego i organizacyjnego, aktywności liderów, członków i wolontariuszy oraz współdziałania ze sobą, a także współpracy z podmiotami sektorów publicznego i prywatnego zależy nie tylko jakość demokracji lecz także poziom i rozwój życia społecznego – gospodarczego i kulturalnego danego kraju.

⁴¹ W. Toczyski, *Rola organizacji pozarządowych w odrodzeniu społeczeństwa obywatelskiego*, w: M. Załuska, J. Boczoń (red.), *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Warszawa 1984, s. 14-15.